

Tao, Teilhard en Westers Denken

April / mei 1986, in 'BRES'

Zojuist verscheen aan de hand van de auteur van dit artikel het boek 'Tao, Teilhard en Westers Denken'.

Onze samenleving probeert zich langzaam te herstellen van een periode van doemdenken. Ecologische jobstijdingen over stervende bossen, meren en zeeën, gecombineerd met een stagnerende economie dreigden ons in een verstarde berusting gevangen te houden. De futurologie als jonge wetenschap veranderde plotseling haar gedaante in die van een oude man, gebukt onder de last van een onbesuisd verleden.

Het wordt nu tijd, dat degenen aan het woord komen, die concrete oplossingen zien voor de vragen die het voortbestaan van de mensheid betreffen.

Allerd Stikker liet zich tot zijn 'biocentrische' visie inspireren door de samenhang, die hij zag tussen een oosterse en een westerse bron: het oeroude Chinese taoïsme, dat onbevungen spontaniteit met overlevingskracht weet te combineren, en de visie van Teilhard de Chardin (1881-1955) op de evolutie.

Vergelijking van beide bronnen suggereert, dat onze tijd een kritieke fase vormt in de evolutie van het leven op aarde, waarbij de taak van de mensheid van doorslaggevende betekenis is. Wij laten nu Allerd Stikker aan het woord om ons een korte blik te gunnen in de grote lijnen van zijn hoopgevende boek.

Denken over transformatie

Tao, Teilhard en Westers Denken komt oorspronkelijk voort uit de drang van een jonge student in de scheikundige technologie en andere dimensies en krachten te zoeken dan die van de mechanica, wiskunde en natuurkunde om het wonder van de chemie te verklaren. Chemie is een verschijnsel dat bij uitstek transformatieprocessen betreft. De vroege alchemisten waren al geboeid door deze processen, de latere chemici konden de processen in een wetenschappelijk kader plaatsen en de technologen begonnen de proceskennis toe te passen op grote, industriële schaal; de mens nam transformatie in eigen hand.

Bij deze jonge student bleef toch de vraag hangen of alles wel zo door de mens te berekenen en te beheersen was, en welke rol de mens in het transformatieproces speelt.

Het heeft veertig jaar geduurd voordat een begin gemaakt kon worden met het beantwoorden van deze vragen en dat begin wordt in het boek *Tao, Teilhard en Westers Denken* ontwikkeld. Hiertoe was het nodig om de steeds evoluerende gedachten in de wereld van wetenschap, filosofie en psychologie, te leren kennen te overdenken, evenals ervaring in de werkelijkheid van de menselijke samenleving van vandaag te hebben. Daardoor kon een duidelijker formulering van de vragen ontstaan en een gedeeltelijke beantwoording daarvan. In al zijn eenvoud gaat het uiteindelijk om de vraag: 'wie ben ik en wat doe ik?'; 'in hemelsnaam' zou je erachter kunnen zeggen. Merkwaardigerwijs zegt de Engelsman: 'What on earth am I doing here?' Deze vermeende keuze tussen hemel en aarde is een van de aspecten die het onderwerp van het boek vormen.

Want, terwijl het Westerse denken zich in de loop der eeuwen steeds meer ontwikkelde in de richting van het maken van radicaal onderscheid, zoals tussen hemel en aarde, geest en materie, God en mens, ziel en lichaam, leven en dood, zijn het de filosofen van het taoïsme en de visies van Teilhard de Chardin, die de eenheid van samenhang tussen deze verschijnselen handhaafden, en herstelden.

Tao is een woord, of beter gezegd: een in een westers woord vertaald karakter uit de oude Chinese denken leefwereld. Het heeft vele betekenissen en geeft datgene aan wat de Chinezen niet in menselijke denkbeelden konden uitdrukken: de oorsprong, de richting, de essentie, het niet definieerbare, het niets en het alles, binnen maar ook buiten de fysieke werkelijkheid. Het betreft hier een niet definieerbare notie van de eenheid en de samenhang van onze menselijke, dagelijkse dimensies te boven gaat. Het gaat hier om de intuïtieve ervaring die de totaliteit van de kosmos, de aarde, en de mens betreft.

Dit vormt de basis van het taoïsme-denken.

Teilhard de Chardin (1881-1955) was een Franse jezuïet en een internationaal erkende autoriteit op het gebied van de paleontologie (de wetenschap die fossiele levensresten onderzoekt). Bij zijn wetenschappelijk onderzoek werd hij zo geboeid door de evolutionaire dynamiek van de kosmos, de aarde en de mensheid in

hun onderlinge samenhang, dat hij eigenlijk al vanaf zijn dertigste jaar aan zijn levenswerk begon te bouwen: een visie op de plaats van de mens in een kosmisch proces, waaraan ieder mens zijn bijdrage levert door het leven op aarde.

Merkwaardigerwijs was Teilhard de Chardin zich niet bewust van de verrassende overeenkomsten tussen zijn visie en de taoïstische intuïtie. Ik heb dat kunnen vaststellen in persoonlijke gesprekken met nu nog levende tijdgenoten van Teilhard.

Het boek

Het eerste gedeelte van *Tao, Teilhard en Westers Denken* probeert het wederzijds aanvullend karakter en de samenhang van de benaderingen van taoïsme en Teilhard uit te werken tegen de achtergrond van de ontwikkelingen in ongeveer 2500 jaar westers denken. Zowel van het taoïstische als Teilhardiaanse denken wordt weleens gezegd dat het te poëtisch, te idealistisch, te mystiek en vooral ook te moeilijk is. Dat is jammer, want de essentie van dit denken is eenvoudig, maar men moet door een fase van absorberen en overdenken heen, die tijd en concentratie vraagt. Daarna ontdekt men dat de gedachtegang ook heel praktisch is en betrekking heeft op zowel de microwereld van het individu als op de macrowereld van onze samenleving en de aarde én de samenhang daartussen.

In dit licht verdienen de laatste ontwikkelingen in de moderne fysica en de moderne psychologie aandacht. Het is opvallend hoe hierin gedachten ontwikkeld worden over de aard van het subatomaire, het heelal, het individueel en collectief onderbewustzijn en de samenhang tussen al deze verschijnselen, op een wijze die nauw aansluit bij taoïstische en Teilhardiaanse denkbeelden.

Dat hier ook mystiek bij betrokken is schrikt vele rechtlijnig denkende mensen en instituten af. Teilhard voorspelde al in 1924 dat de natuurwetenschappen bezield zouden worden door mystiek. Geheel verwonderlijk is dit niet, want de grondleggers van deze wetenschappen, de oude Grieken, waren door mystiek geïnspireerd, met name door de mysterieuze natuurconstanten, zoals bijvoorbeeld het getal π onmisbaar is voor het berekenen van omtrek en oppervlakte van een cirkel, maar niet in een eindige getalsvorm uit te drukken. Deze natuurconstanten zijn onberekenbaar, maar wel essentieel voor het exact formuleren van relaties en samenhangen in de micro- en de macrosfeer.

‘Compartimentaal denken’

De weerstand die taoïstisch en Teilhardiaans denken in verschillende kringen opwekt heeft voor een deel ook te maken met het feit dat beide niet compartimentaal denken. Compartimentaal denken is het soort denken dat muren zet tussen verschillende denkdisciplines.

Als er iets is dat de mensheid, zeker in de westerse wereld en in Oost-Europa, sterk heeft ontwikkeld is het wel compartimentaal denken, structureren en

organiseren. Een aantal voorbeelden: de departementale bouw van overheidsapparaten, gebaseerd op gespecialiseerde vakgebieden en sectoren; de strak gescheiden opdeling in wetenschappelijke disciplines in de academische instituten; de concentratie van de medische wereld op lokale verschijnselen en de orgaangerichte behandeling in plaats van een organisme-gerichte benadering. Zo wordt het denken gericht op steeds kleinere ‘compartimentjes’ van de werkelijkheid en valt de waarneming van het geheel steeds moeilijker.

Het radicaal onderscheidend denken heeft bijgedragen tot deze ontwikkelingen. In eerste instantie heeft dit geleid tot een hogere ontwikkelingsgraad van wetenschap, techniek en technocratie, alsmede tot verhoging van de levensstandaard, medische zorg en sociale zekerheid.

Een verder in extremo doortrekken van de lijn van compartimentaal denken kan echter leiden tot onomkeerbare processen die uiteindelijk een averechts effect kunnen gaan sorteren.

De grote versnelling, de omvang en de intensiteit van veranderingen op vele essentiële gebieden, samenvallend in deze tijd, nopen tot zorgvuldige overdenking van de te volgen weg naar de toekomst. In het boek ga ik hier nader op in. Bij het bepalen van de richting voor de toekomst is het altijd interessant de ontwikkeling van het verleden te bestuderen.

Het evolutieproces van onze planeet heeft, voor zover wij dat nu hebben kunnen nagaan, een zeker patroon gevolgd. Daarvan heeft Teilhard een grondige studie gemaakt en daaraan heeft hij ook zijn toekomstvisie ontleend.

Dit patroon laat zien dat vanaf het ontstaan van het eerste atoom, dat weer een combinatie van subatomaire deeltjes omvat, tot aan het ontstaan van de mens, die een uiterst complexe combinatie van cellen omvat, er een groeiproces is geweest. Daarin ontstonden steeds opnieuw eindpunten waarbij de verdere groei van een bepaald type combinatie niet meer plaatsvond. De kleinere tussenvormen blijven wel bestaan en blijven van groot belang, maar in bepaalde combinaties blijkt bij een gegeven graad van complexiteit een zekere maximumomvang niet overschreden te kunnen worden. Een concreet voorbeeld is het grootste atoom, met atoomgetal 103, laurencium. Elementen met een hoger atoomgetal zijn ‘instabiel’, vallen snel uiteen. Hetzelfde fenomeen doet zich ook voor bij moleculen, cellen en hogere organismen, waarbij de mens het maximum aan complexiteit schijnt te hebben bereikt van het type organisme waartoe hij behoort. De fase waarbij deze eindpunten werden bereikt gingen altijd gepaard met een transformatie naar een nieuw type groeiproces, met in de loop van de tijd ook nieuwe, niet voorspelbaar lijkende verschijningsvormen.

Het leven, het bewustzijn en het zelfreflecterende bewustzijn konden zo achtereenvolgens tijdens het evolutieproces ontstaan.

Ik sprak reeds over de snelheid van veranderingen die zich nu voordoen op onze planeet en de opvallende schaalvergroting in menselijke samenwerkingsorganisaties, niet in de laatste plaats ten gevolge van de

exponentiële groei van de wereldbevolking. Dit doet het vermoeden rijzen dat we voor een nieuwe transformatiefase staan. Deze fase hangt samen met de onhoudbaarheid van een steeds verdergaand compartimentaal denken en organiseren.

Van de eerder genoemde voorbeelden kan het bedrijfsleven een interessant model zijn van menselijke samenwerking waar zo’n transformatiefase zou kunnen ontstaan.

In BRES nummer 10 (1968) heb ik in een artikel over Teilhard en de industriële wereld al eens verband gelegd tussen de plaats van de industriële onderneming en de evolutiefase waarin onze planeet zich thans bevindt.

In de verschillende ontwikkelingsfasen in de historie van de natuur, is het naderen van een kritische omvang en complexiteit altijd een gevoelig proces geweest, waarbij ook doodlopende wegen zijn bewandeld. Veelal hing dat samen met een uiteenvallende tendens ten gevolge van een te ver doorgewoekerde compartimentalisatie en het afbrokkelen van de organische samenhang.

Het benadrukken en belijden van de organische samenhang der dingen als een fundamenteel en universeel uitgangspunt worden in bestaande (compartimentaal ingerichte) instituten in de samenleving als een bedreiging ervaren. Dit te meer wanneer men daar concrete gevolgen aan wil verbinden. Toch zal dit paradigma doorbroken moeten worden, omdat het gevaar van een desintegratieproces kan ontstaan als gevolg van verstoorde evenwichten ten gevolge van buitensporige verdeling in steeds kleinere hokjes. Het huidige mondiale karakter van evenwichtsverstoringen, of het nu voedselvoorziening betreft of ontbossing, bevolkingsdichtheid, vernietiging van plant- en diersoorten, milieuvergiftiging, internationale schuldophoping of verlies aan vruchtbare aarde, dit alles illustreert deze dreigende ontwikkeling.

Het doorbreken van de huidige denk- en organisatie-structuren vereist een mentaliteitsverandering, een bewustzijnsverandering waarop Teilhard in zijn toekomstconcepten anticipeert. Een verandering van mentaliteit en het doorbreken daarvan in bestaande organisatorische verbanden kost echter veel tijd. In *Tao, Teilhard en Westers Denken* wordt aangegeven dat het best eens zou kunnen zijn dat we niet meer dan vijftig jaar hebben om een wezenlijke transformatie, want dat is het toch wel, te realiseren. Daaraan zou nu begonnen moeten worden en wel in eerste instantie door middel van het bevorderen van een bewustwordingsproces.

In mijn ervaring van de afgelopen tien jaar heb ik aan den lijve ondervonden dat het vasthouden aan een overleefd paradigma, in dit geval het in stand houden van een aan alle kanten bedreigde, complexe onderneming, als een nationaal belang, uiteindelijk toch onhoudbaar is. Betrokken partijen, inclusief ikzelf, waren door een soort blinde betrokkenheid, door een voortdurend kortetermijnoverlevingsstrijd en door maatschappelijke druk, niet in staat om op tijd een bewustwordingsproces te ontwikkelen dat tot geheel nieuwe modellen zou leiden met een andere toekomst.

De hier beschreven menselijke en maatschappelijke weerstand tegen een wezenlijke verandering is een illustratie van een verschijnsel dat voor de hele westerse samenleving een gevaar inhoudt. Nu bestaat er een Chinees karakter dat de volgende betekenissen heeft: crisis, gevaar én kans. De kans dat de mensheid een transformatie doormaakt die leidt tot een meer organisch en universeel bewustzijnsniveau lijkt, zoals ik in het boek wil aangeven, vrij groot.

Gezien de verschillende stadia van ontwikkeling in verschillende delen van onze wereld, zal dit niet gelijktijdig overal plaatsvinden; maar dat hoeft ook niet. Het gaat om een begin.

Dat er op het gebied van de bewustwording in verschillende kringen al het een en ander gaande is, wordt in het boek nader geïnventariseerd. Interessant is het om vast te stellen dat daarbij de gedachtewereld van het taoïsme en die van Teilhard vaak een rol blijken te spelen.

Er is een aantal mogelijkheden om het bewustwordingsproces in te leiden in de huidige maatschappelijke structuur. Het gaat hier om bewustwording van een evolutieproces waarin wij als mensheid een verantwoordelijke rol hebben, zowel individueel als collectief. In dit artikel ontbreekt de ruimte om hier verder op in te gaan, maar een van behandelde mogelijkheden is het beter onderkennen van de samenhang tussen ecologie en economie.

De westerse samenleving is sterk afhankelijk van de economische waarde van haar activiteit en creativiteit. Dit is dus een belangrijke invalshoek voor het bewustwordingsproces. Door het onder ogen zien van de economische aspecten van de ecologische problematiek kan de besluitvorming bij overheid en bedrijfsleven, bij individu en de gemeenschap, een betere basis en ruimere visie krijgen. De ecologie kon wel eens blijken een omvattend model te bieden, waarbinnen de economie een aspect is. Het taoïstische natuurgerichte, organische denken en het Teilhardiaanse evolutie-model kunnen bij de uitwerking hiervan belangrijke ondersteuning bieden.

Tao, Teilhard en Westers Denken wil een bijdrage leveren aan het bewustwordingsproces waaraan de mens en de mensheid de komende vijftig jaar zouden dienen te werken om onze verantwoordelijkheid en onze rol in de evolutie te vervullen.

Teilhard noemde dit ‘construire la terre’ en ‘compléter le monde’ (‘de aarde construeren’ en ‘de wereld vervolmaken’).

Dit kan passen in religieuze en filosofische kaders van verschillende oorsprong indien we bereid zijn de eenheid en samenhang daarvan te onderkennen. De individuele mens zal, door zich te herkennen op een duidelijke plaats in een universeel patroon, een hogere graad van vervullingen kunnen bereiken tijdens z’n leven op aarde, hoger dan in de huidige situatie van onze samenleving soms mogelijk lijkt.

Literatuur: Allerd Stikken, *Tao, Teilhard en Westers Denken*, Uitgeverij Bres B.V., Amsterdam 1986, f.29,50.